

Julija Šuligoj

»Slepemu se pač olajša njegova tuga najbolj s tem, da se mu ustvarijo pogoji za kolikor mogoče samostojno preživljanje.«*

Zgodovina izobraževanja slepih in slabovidnih otrok na Slovenskem v Zavodu za slepe in slabovidne v 20. stoletju

ŠULIGOJ Julija, mag. zgodovine, Trnjava 40,
1225 Lukovica, julija.suligoj95@gmail.com

37-056.262(497.4)"19"

»SLEPEMU SE PAČ OLAJŠA NJEGOVA
TUGA NAJBOLJ S TEM, DA SE MU
USTVARIJO POGOJI ZA KOLIKOR MOGOČE
SAMOSTOJNO PREŽIVLJANJE.«

*Zgodovina izobraževanja slepih in slabovidnih
otrok na Slovenskem v Zavodu za slepe in slabovidne
v 20. stoletju*

Prispevek raziskuje zgodovino izobraževanja slepih in slabovidnih otrok na Slovenskem. Po predstavitvi začetkov skrbi za slepe vojake, sledi ustanovitvi zavoda na slovenskih tleh in njegovemu razvoju skozi 20. stoletje. Prispevek osvetljuje izzive in napredke v izobraževanju slepih ter opisuje, kako je potekalo izobraževanje slepih, katerih predmetov so se učili, kakšne pripomočke so uporabljali in kakšen je bil tiflopedagoški pristop v tem oziru. Besedilo predstavi nekaj tiflopedagogov in njihov prispevek k delovanju zavoda in poudarja osrednjo vlogo institucije pri opolnomočenju slepih posameznikov, da zaživijo neodvisno življenje in si prizadevajo za raznolike kariere.

Ključne besede: Slep in slabovidni, tiflopedagogika, Zavod za slepe in slabovidne

ŠULIGOJ Julija, MA History, Trnjava 40,
1225 Lukovica, julija.suligoj95@gmail.com

37-056.262(497.4)"19"

»THE BLIND PERSON'S MISERY IS EASED
MOST BY CREATING THE CONDITIONS FOR
HIM TO BE AS INDEPENDENT AS POSSIBLE.«

*History of the Education of Blind and Partially
Sighted Children in Slovenia at the Institute for the
Blind and Partially Sighted in the 20th Century*

The paper explores the history of the education of blind and partially sighted children in Slovenia. After presenting the beginnings of caring for blind soldiers, it follows the establishment of the institution on Slovenian soil and its development throughout the 20th century. The paper sheds light on the challenges and progress in the education of the blind and describes how the education of the blind took place, what subjects were taught, what aids were used and what was the tiflopedagogical approach in this regard. The text introduces some of the tiflopedagogues and their contribution to the functioning of the institution and highlights the institution's central role in empowering blind individuals to lead independent lives and pursue diverse careers.

Key words: Visually impaired, tiflopedagogy, Institute for Blind and Partially Sighted Children

* Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 121.

Uvod¹

Slepi in slabovidni² so bili v zgodovini večinoma obravnavani kot marginalna skupina, redki posamezniki pa kot nekakšna božanstvena bitja (na primer mislec Homer). Z izjemo znanih osebnosti določenega časa, pri katerih se pojavlja povečevanje njihove visoke duhovne stopnje, se o slepem malem človeku ni pisalo. Kot druge skupine telesno ali duševno prizadetih ljudi so bili namreč tudi slepi odrinjeni na rob družbe, zapostavljeni, o njih se raje ni govorilo, nemalokrat pa se jih je tudi zaničevalo. Šele konec 18. stoletja se je za slepe in slabovidne zgodil pomemben premik: Francoz Valentin Haüy je pod vplivom razsvetljenskih idej ustanovil prvi zavod za slepe. Namen tega ni bil le stanovanjske narave pač pa je bil Haüyjev cilj družbena integracija slepih. Zato je bil ta zavod, pa tudi ostali, ki so se pojavili in sledili njegovemu zgledu, tudi izobraževalna institucija. Gojenci so se učili lažjih del, na primer predenja in tiska.³

V istem časovnem obdobju je Denis Diderot napisal *Pismo o slepih za tiste, ki vidijo*⁴, s katerim je javnosti predstavil duševne sposobnosti slepih ter možnosti za njihovo izobraževanje in vzgojo. »Tako Denis Diderot kot Valentin Haüy sta bila Francoza, sina naroda humanizma, napredka in svetlobe, zato ni čudno, da je ravno v Franciji začetek tako pomembne skrbi za človeka, kot je skrb za vzgojo in izobraževanje slepih otrok.«⁵

V članku se posvetim tematiki šolanja in izobraževanja slepih in slabovidnih na področju današnje Slovenije pričeneši z ustanovitvijo Zavoda za slepe in slabovidne osebe leta 1918. Na podlagi dostopne literature in pogovora z nekdanjim gojencem zavoda, Antonom Žakljem, sem raziskala, kako je potekalo izobraževanje v zavodu in kako je ta svojim učencem po koncu šolanja pomagal do

zaposlitve. Poleg šolskega pouka se dotaknem tudi zunajšolske dejavnosti in prostega časa.

Anton Žakelj se je rodil leta 1937 v Žireh in je stoodstotno slep. Oslepel je v otroštvu, v nesreči z vojaškim materialom, v kateri je izgubil tudi desno roko. Kljub svoji dvojni invalidnosti se je uspešno izšolal za poklic telefonista, ki ga je petintrideset let do upokojitve opravljal v tovarni Alpina v Žireh. V zavod je vstopil z devetimi leti, leta 1946, in tam opravil nižjo štiriletno gimnazijo. Podatki iz pogovora so podkrepljeni z dostopnimi viri in literaturo. Pogovor nudi dragocen vpogled v osebne izkušnje preko katerih lažje razumemo izkušnjo šolanja slepe osebe.

Ustanovitev Zavoda za slepe in slabovidne na Slovenskem in njegov razvoj v 20. stoletju

Od prve organizirane skrbi za slepe v svetu do ustanovitve zavoda na slovenskem področju, je preteklo celo stoletje. Pobude za olajšanje življenja in izobraževanja slepih oseb, predvsem otrok, in ustanovitev zavoda za slepe otroke na slovenskih tleh so obstajale že konec 19. stoletja. Časnik *Slovenec* leta 1915 ugotavlja, da so »slepi otroci slovenski brez vsakega primerne pouka. Le nekateri morejo z ustanovami priti v kak zavod, koder jim pa dela velike težkoče neznanje jezika in bivanje v popolnoma tujih razmerah.«⁶ V 19. stoletju so se namreč slepi otroci (seveda le iz premožnejših družin, ki so si takšen izdatek lahko privoščile) šolali v zavodih v večjih mestih monarhije, v Gradcu, Linzu, Dunaju in Celovcu. Večina se jih je izobraževala v Holdheimovem zavodu v Linzu.⁷ Obstajale so tudi štipendije, ki so jih podeljevali iz različnih skladov. Tako so slepi otroci dobili vsaj osnovno izobrazbo: znanje branja, pisanja, računanja in ročnih spretnosti.⁸ Vendar pa so poleg izobraževanja slepi potrebovali pomoč tudi pri zaposlovanju po koncu izobraževanja. Zato je bilo nujno, da se ustanovi zavod tudi na domačih tleh. Pobude za ustanovitev zavoda so v slovenskem prostoru sicer obstajale,

¹ Za usmeritve in pridobitev nekaterih pomembnih del se zahvaljujem gospodu Tomažu Wrabru, ki me je tudi povezal z gospodom Antonom Žakljem. Tudi njemu se iskreno zahvaljujem za pogovor.

² V članku uporabljam izraz »slep« tako za slepe kot za slabovidne osebe v izogib ponavljanju.

³ Weygand, »Les Aveugles Dans La Société Française.«

⁴ Didrot, *Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient*.

⁵ Golob, *Pot k svetlobi*, 13.

⁶ »Za naše slepce,« 1.

⁷ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v Minka Skaberne, 32.

⁸ *Ibid*, 31.

vendar do tega ni prišlo zaradi »brezbrižnosti avstrijskih oblasti do razširjanja šolske mreže na podeželju, vzdrževanju objektov, izobrazbe učiteljskega kadra, higiene (...). Kaj šele da bi se redno brigali za šolanje slovenskih slepih otrok.«⁹

Potrebno je bilo počakati, da se je zavrtelo zgodovinsko kolesje. Premik na tem, kot tudi na mnogih drugih področjih, se je namreč zgodil po koncu prve svetovne vojne. Ena izmed posledic prve svetovne vojne je bilo namreč tudi veliko število oslepelih vojakov in civilistov. Takrat se je »slovenska javnost ovedla svojih moralnih dolžnosti do slepih.«¹⁰ Sprva so bili oslepelci slovenski vojaki nameščeni v Odilijinem zavodu v Gradcu. Tam jih je poučevala slovenska redovnica Klara (Franica Vrhunc), ki velja za prvo slovensko učiteljico slepih oz. tiflopedagoginjo.

Že v tem zavodu so se slepi vojaki učili branja in pisanja Braillove pisave¹¹, vendar slovenske knjige v tej pisavi še niso obstajale. Na pobudo sestre Klare se je profesorica Minka Skaberne, ljubljanska učiteljica in pozneje ena prvih slovenskih tiflopedagogin, lotila napornega dela in vložila vse svoje napore, da bi slovenski slepi lahko čimprej brali v maternem jeziku. Poudarjala je, da mora imeti vsak učni zavod svojo knjižnico s knjigami v Braillovem črkopisu.¹²

Minka Skaberne ter Franc Fabinc, profesor na trgovski šoli v Ljubljani, sta se leta 1911 odpravila na izobraževanje na Dunaj, kjer je »ministrstvo za pouk

za avstrijske učitelje (...) pripravilo pettedenski tečaj za izobrazbo učiteljev, ki bodo poučevali slepe.«¹³ Profesor Fabinc je o tečaju pisal v *Slovenskem učitelju*. Poudarja, da slep otrok spada v posebne šole, saj ne more slediti normalnemu pouku, poleg tega pa potrebuje drugačno nego, »saj mu vendar manjka veliko vtisov in zaznav, ki jih noben čut ne more nadomestiti.«¹⁴ Poleg tega poudarja, da mora slepi vsako stvar otipati, da si jo lahko predstavlja, kar zahteva drugačen pristop k poučevanju slepih.

Po spoznanju z delom s slepimi v Gradcu, je Skaberne »pod okriljem društva ›Dobrodelnost‹ 1. marca 1918 priredila javno predavanje o potrebi po ustanovitvi slovenskega zavoda za slepe.«¹⁵ Predavanje, v katerem poudarja tudi pomen in nujnost ustanovitve knjižnice za slepe, je bilo dobro sprejeto in je neposredno vzpodbudilo nastanek knjižnice. Danes za ustanovni dan te prve knjižnice za slepe in slabovidne štejemo kar 1. marec 1918.¹⁶ Ker je malokdo poznal brajico, je Skaberne priredila šesttedenski tečaj za slovenske prostovoljke, na katerem jih je naučila branja in pisanja brajice. Prijavilo se je kar sto prostovoljk, ki so nato prepisovale na svojih domovih pod njenim nadzorom. V enem letu jim je uspelo prepisati šestdeset del slovenskih pisateljev.¹⁷

Naslednjega leta je imela Skaberne še eno javno predavanje, tokrat na ljubljanskem učiteljskem, na podlagi katerega je napisala knjižico *Skrb za slepce*. O načrtu ustanovitve zavoda in knjižnice za slepe je istega leta pisala tudi v članku »Vzgoja slepcev«. V tem je izdelala načrt za ureditev zavoda ter oblikovala temeljna načela za poučevanje slepih in izobrazbo njihovih učiteljev. Zavod mora biti, kot pravi »strokovnjaški urejeno vzgajališče z internatom, kjer so gojenci ločeni po spoli, pod strokovnjaškim vodstvom in njegova koedukacijska šola naj je podobna po smotrih, ki jih hoče doseči pri posameznih predmetih, našim nižjim in višjim

⁹ Golob, *Pot k svetlobi*, 16.

¹⁰ Skaberne, »Skrbstvo za slovenske slepe v bivši Avstriji, vse do leta 1918,« v *Svetloba izpodriva temo*, 9.

¹¹ Braillova abeceda ali brajica. Pisava je mednarodna, glede na jezik obstajajo le prilagoditve za posebne znake, na primer slovenske šumnike. Črke brajice so razporejene v t. i. brajevo celico, v dva stolpca in tri vrstice, od zgoraj navzdol. Kombinacija aktivnih pik bralcu sporoča določeno črko, ločilo, pa tudi števko in celo noto. Aktivne pike so izbočene in jih lahko otipamo, medtem ko neaktivne pike ostajajo na nivoju površine. Njen izumitelj je Louis Braille (1809-1852), katerega je navdihnila sonografija, sistem svetlobnih signalov za sporazumevanje ponoči, ki ga je nato prilagodil. Rojena je bila prva pisava za slepe, ki je slepim razširila obzorje. Za več glej Bavčar, Evgen. »Srečanje z Louisom Brailloom: Ob 200 letnici njegovega rojstva.« V: Louis Braille in njegov genialni izum: Izbor besedilo ob 200-letnici rojstva Louisa Braille, ur. Marino Kačič, 8-11. Ljubljana: Revija Rikoss in Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2009.

¹² Skaberne, »Vzgoja slepcev,« v *Skrbstvena vzgoja*, 20.

¹³ Hojan, »Šolanje in službovanje Minke Skaberne,« v Minka Skaberne, 26-27.

¹⁴ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 84.

¹⁵ Skaberne, »Skrbstvo za slovenske slepe v bivši Avstriji, vse do leta 1918,« v *Svetloba izpodriva temo*, 12.

¹⁶ Wraber, »Ob stoletnici knjižnice slepih in slabovidnih Minke Skaberne,« v Minka Skaberne, 10.

¹⁷ Globokar Kristan, »Minka Skaberne,« v *Pozabljena polovica*, 187.

osnovnim šolam.«¹⁸ Za razliko od šole za videče se pouk v zavodu v prvi vrsti razlikuje po tem, da morajo učitelji učence obravnavati bolj individualno. Poleg tega je večji poudarek na praktičnem delu in spoznavanju snovi prek takšnih in drugačnih modelov. »Teoretični pouk je vedno spojen s praktičnim izvrševanjem in vežbanjem; ker le na ta način si more pridobiti slepec jasne predstave.«¹⁹

22. novembra 1918 se je prvih dvajset vojakov vrnilo v Ljubljano. Ta dan velja za ustanovni dan Zavoda za slepe v Sloveniji.²⁰ Vojaki so bili sprva začasno nameščeni v prostorih belgijske vojašnice, na današnji Metelkovi ulici. Prva narodna vlada nove države je čez eno leto ustanovila Kuratorij za oskrbo slepih in mu poverila skrb za slepe invalide. Kuratorij se je takoj lotil naloge iskanja primernejšega bivališča za slepe. Najprej so se naselili v poslopje Kranjske hranilnice na Vodmatu, kamor so se poleg slepih vojakov naselili tudi drugi slepi odrasli in otroci, ki so se iz avstrijskih zavodov vračali v domovino. Na Vodmatu je vlada odprla dvorazredno ljudsko šolo za slepo mladino, s slovenščino kot učnim jezikom, ki jo je vodila Franica Vrhunc, ki je imela takrat največ pedagoških izkušenj z delom s slepimi. »Na šoli so po učnem načrtu učili naslednje predmete: verouk, slovstvo, zemljepis, zgodovina, domoznanstvo, petje s teorijo, telovadba in pletarstvo, ščetkarstvo ter zdravoznanstvo, esperanto, klavir, citre, gosli, tamburica. Poleg teoretičnih predmetov so imeli še praktično delo v delavnicah.«²¹ Šoli je bila priključena tudi obrtno nadaljevalna šola, kjer so se učili obrtnega spisja, računstva in knjigovodstva.

Prvi je mesto ravnatelja zasedel Josip Kobal, učitelj z bogatimi pedagoškimi izkušnjami, ki se je veliko izobraževal v tujini. V prvih letih delovanja zavoda je postavil temelje sodobnejše doktrine izobraževanja slepih in slabovidnih otrok. Napisal je tudi vrsto temeljnih del o poučevanju slepih, večino je objavil v časniku *Popotnik*. Na njegovo pobudo se je v šolskem letu 1921/22 dvorazredna šola razši-

Minka Skaberne. (Minka Skaberne, vizionarka slepih)

rila na trirazredno ter na obrtno nadaljevalno šolo, kjer so si slepi pridobili strokovno kvalifikacijo in se tako usposobili za samostojno življenje. Kobal je sestavil *Početnico*, prvi abecednik za slovenske slepe. Znakov za slovenski točkopis ni bilo težko zbrati, saj je Braillova abeceda mednarodna, na težavo pa je naletel pri šumnikih. Ker ti znaki še niso obstajali, jih je dodal v brajico, poslužil pa se je znakov Vinka Beka, ravnatelja zagrebškega zavoda za slepe. S tem je brajico pomembno izpopolnil.²²

Leta 1922 je prostore zavoda kupilo Ministrstvo za narodno zdravje, zato se je moral zavod preseliti. Zaradi finančne stiske v Ljubljani ni mogel pridobiti primerne prostora, zato se je preselil v Kočevje, čeprav tamkajšnje poslopje ni bilo primerno. Bilo je premajhno, utesnjeno, vlažno, ni imelo prostora za telovadnico ali kopalnico, razporeditev prostorov in stopnic je bila neprimerna in nemogoča za orientacijo slepih. Tej selitvi je odločno nasprotovala tudi Skaberne, ki je menila, da morajo biti slepi

¹⁸ Skaberne, »Vzgoja slepcev«, 19.

¹⁹ Ibid, 17.

²⁰ Skaberne, »Prvi Slovenski zavod za slepe,« v *Svetloba izpodriva temo*, 28.

²¹ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v *Minka Skaberne*, 40.

²² Golob, *Pot k svetlobi*, 22-23.

Belgijska vojašnica, kjer so bili nameščeni oslepelci vojaki. (Slovenski etnografski muzej)

naseljeni v mestu »kajti bivanje v mestu razširi obzorje slepega.«²³

Leta 1929, ko so bili iz zavoda odpuščeni vsi odrasli slepi, se je preimenoval v Zavod za slepo deco. Uvedli so telesno vzgojo in ji dali večji pomen. Uvedena je bila tudi orientacija in »vzgoja roke«. Zavod je deloval v Kočevju do leta 1944, ko je med vojno poslopje zadela bomba. Tistega leta so se morali gojenci spet seliti, tokrat nazaj v Ljubljano, kjer so jih sprejeli v Zavod za gluho mladino na Zaloški cesti.²⁴

Osvoboditev po koncu druge svetovne vojne je za zavod pomenila novo dobo, v kateri se je v ugodnejših pogojih lahko razvil in napredoval. Preimenoval se je v Zavod za slepo mladino in se februarja 1946 preselil v prostore zasebnega dekliškega internata De Notre Dame na Mirju, na vogalu

Langusove in Jamove ulice, kjer deluje še danes. »S preselitvijo zavoda na Mirje je dobila slepa mladina po 23. letih lep in primeren dom v kulturnem in gospodarskem središču.«²⁵ Prostori so bili, za razliko od tistih v Kočevju, primerni za slepe. Gospod Žakelj pravi, da je bilo »urejeno tako, da je bilo življenje ne samo znosno ampak tudi prijetno in koristno.«²⁶ V sobi so bivali po štirje gojenci skupaj. Prostori so bili lepo urejeni, s sodobnimi kopalnicami, ki so bile razkošje, ki ga marsikatero gospodinjstvo takrat ni premoglo.

Šola za slepo mladino je bila organizirana po vzorcu rednih osnovnih šol. Na podlagi Temeljnega zakona o osemletnem obveznem šolanju iz leta 1946 je bila tudi v zavodu uvedena sedemletna šola. Ko so leta 1950 znova uvedli osemletno šolsko obveznost, je tudi zavod uvedel štiri razrede osnovne šole in štiri razrede nižje gimnazije.²⁷

²³ Serše, »Skrb za slepe v slovenski zgodovini ter vloga Minke Skaberne pri organizaciji izobraževanja slepih in slabovidnih,« v Minka Skaberne, 39.

²⁴ Golob, *Pot k svetlobi*, 24-34.

²⁵ *Ibid*, 40.

²⁶ Pogovor z Antonom Žakljem.

²⁷ Golob, *Pot k svetlobi*, 48.

Tiflopedagogika

Pouk slepih je že od začetkov stremel k podobnosti pouka v navadnih šolah, da bi se lahko slepi otrok kljub svoji pomanjkljivosti izučil za življenje. Predmeti v zavodu so torej morali biti enaki kot v navadnih šolah, izvajati pa so se morali drugače. Razlika je bila tudi v tem, da so se morali slepi otroci v sklopu izobraževanja najprej naučiti najosnovnejših stvari, ki jih starši pogosto niso naučili: oblačenja, hranjenja in skrbi za osebno higieno. Samourjenje je vključevalo tudi dejavnosti kot so odpiranje in zapiranje vrat, hoja po stopnicah, urejanje postelje, uporaba sanitarij, pobiranje in zlaganje igračk, osnove kulturnega obnašanja, pozdravljanje, zračenje prostorov, pometanje, oskrba lončnic, estetska dopolnitev pri oblačenju, nega obraza in podobno.²⁸ Velik poudarek je bil na praktičnem tehničnem pouku ter na pouku telesne in glasbene vzgoje. Izrednega pomena so bile tudi vaje za roke. Slepim morajo namreč redno izvajati vaje za roke in prste, s katerimi pridobijo mišičnost in gibljivost prstov; to je izrednega pomena, saj jih uporabljajo bolj kot videči.^{29 30}

V zavodih so smeli poučevati le učitelji in učiteljice z že opravljenim strokovnim izpitom za učenje v normalnih šolah in najmanj štiriletnimi izkušnjami poučevanja. Pred zaposlitvijo so morali opraviti enoletno hospitalizacijo. Tiflopedagogi morajo imeti namreč še mnogo dodatnih znanj poleg pedagoškega. Poznati morajo anatomijo in fiziologijo čutil, vzroke in posledice oslepitve, posebnosti telesnega in duševnega razvoja slepih, branje in pisanje brajice itd.³¹ Pomemben faktor za zaposlitev učitelja na zavodu sta bila poslušnost oz. znanje na glasbenem področju in ročna spretnost.³²

Učni pripomočki

»Kar obravnaváš, vse mora slepec otipati, saj pravzaprav ne pozna nobenega predmeta in se v tem oziru niti primerjati ne more z normalnim otrokom.«³³ Slednji citat nam lepo pokaže, kako

drugačne pripomočke so morali uporabljati. Težava, ki se je pojavila, je bilo seveda veliko pomanjkanje teh pripomočkov na trgu in njihova nedostopnost na Slovenskem področju. Tiflopedagogika je bila šele v povojih, zato je bila ponudba majhna in cenovno težko dostopna. Slovenski slepi so imeli veliko srečo, da je v zavodu deloval Franc Petrič, ki je kar sam začel izdelovati posebna učila za slepe. Izdeloval je na primer reliefne zemljevide za šolski pouk: »Najprej je izdelal relief v mavcu, ki ga je barval in lakiral. Tako je pripravil zemljevid ljubljanske okolice, elektroenergetskega sistema Slovenije, relief Azije, Afrike itd.«³⁴ Tudi Vincenc Zorc, učitelj tehničnega pouka, je snoval načrte ter izdeloval učila in učne pripomočke. Njegovi zemljevidi so bili sprva vtisnjeni v karton, leta 1957 pa je izdelal prvi fizični zemljevid Slovenije.³⁵

Taki zemljevidi so bili inovacija le v našem prostoru, v drugih evropskih zavodih so jih poznali že veliko prej. Fabinc takole opisuje uporabo reliefnih zemljevidov v Avstrijskih zavodih v začetku 20. stoletja: »Deželne in državne meje, reke, gore in mesta, in to celo na globusu, so izdelane v reliefu, da jih slepec lahko otiplje. Koliko težav je treba tu premagati! Slepca mora otipati vzbočena znamenja rek, mest in kolikor mogoče naravne oblike gora. Pregledati ne more celega zemljevida naenkrat, zato je napredek silno počasen in se spoznavanje vrši navadno od kake značilne točke v središču preko celega zemljevida.«³⁶

Pisanje

Braillova pisava ali brajica je med slepimi najbolj uporabljena in najbolj razširjena pisava. Za pisanje v brajici so slepi uporabljali praško tablo, »ki sestoji iz dveh kovinastih plošč. Spodnja plošča ima vdolbene jamice, zgornja pa ima na istih prostorih luknjice. Med obe plošči se položi papir ter se na obeh straneh pritrdita, da se pri pisanju oziroma tiskanju ne premikata.«³⁷ Njena pomanjkljivost je, da je videči večinoma ne znajo pisati ali brati, zato je slepim pisna komunikacija z videčimi otežena. Zato so se v 19. stoletju razvile še druge pisave za slepe. Na italijanskem govornem področju so slepi upora-

²⁸ Ibid, 230.

²⁹ Skaberne, Skrb za slepce.

³⁰ Skaberne, »Vzgoja slepcev,« v Skrbstvena vzgoja, 10-27.

³¹ Ibid, 23.

³² Skaberne, »Vzgoja slepcev,« 22.

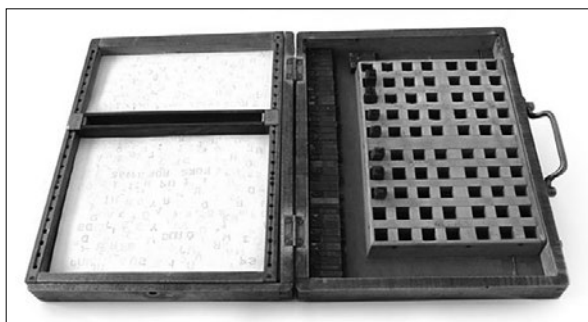
³³ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 85.

³⁴ Golob, Pot k svetlobi, 44.

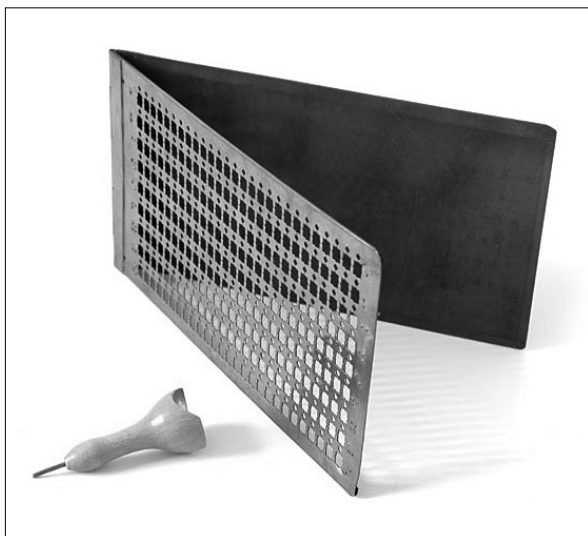
³⁵ Ibid, 55.

³⁶ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 86.

³⁷ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 86-87.

Kleinov aparat za iglopis. (Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije)

Heboldova tablica. (Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije)

bljali pisavi Ballu in Galimberty, na slovenskem pa sta se poleg brajice uporabljali še Heboldova pisava in Kleinov iglopis, prevzeti z nemškega govornega področja. S posebno napravo za Kleinov iglopis je slepi z iglo vtiskoval velike tiskane črke v papir, ki jih je videči z lahkoto prebral. Za pisanje Heboldove pisave je slepi potreboval posebno tablico, kamor je vrisoval oglate velike tiskane črke. Slepi Heboldove pisave ni mogel prebrati, zato mu je bil s tega vidika Kleinov iglopis primernejši. Po drugi strani pa je bila Heboldova tablica veliko lažje dostopna in cenejša kot naprava za Kleinov iglopis, poleg tega pa se je lahko uporabljala tudi za pisanje brajice.³⁸

Za učenje pisanja so otroci najprej opravljali posebne predvaje, na primer razvrščanje predmetov v predalčke, ki so razporejeni po enakem vrstnem

redu kot pike v brajevi celici. S takimi in podobnimi vajami so otroci urili spretnost prstov in rok, spoznali pa so se tudi z postavitvijo pik v brajevi celici. Ena izmed zanimivih vaj je bila tudi vadba tipa. Učitelji so svojim učencem dali žitna zrna za tipanje in razvrščanje. Zrna kaše ali prosa so namreč približno tako velika kot brajeve pike. S to vajo so se učenci tudi učili o različnih vrstah žit, torej je bila od nje dvojna korist.³⁹ Skozi leta so tiflopedagogi razvili posebne metode za učenje otrok branja in pisanja v brajici, ki so dokaj podobne učenju pisanja in branja videčih otrok (uči se jih na primer najprej lažje zapisljive črke).⁴⁰

Pouk glasbene vzgoje

»Vpliv godbe na človeško čustvo je velik in še mnogo večji je pri slepcu, katerega življenje je obrnjeno v notranjost in kateremu je toliko vnvanje lepote docela nedostopne.«⁴¹ Pouk glasbe v začetnem izobraževanju slepih je pomemben tudi zato, ker lahko slepi kasneje v življenju dosežejo primerljivo, če ne celo boljšo glasbeno izobrazbo kot videči. »Priporočajo se za sprejem na visoke glasbe šole, kjer se lahko izobražujejo za glasbene učitelje in postanejo ne preredkokrat veliki umetniki.«⁴² Omenimo lahko Jožeta Keržeta in Franca Žendonerja, ki sta igrala harmoniko v ansamblu, slednji je imel celo svoj lastni ansambel.⁴³

Ko govorimo o glasbeni vzgoji v zavodu, ne moremo mimo profesorja Karla Jeraja. Bil je upokojen član Slovenske filharmonije, v zavodu pa je deloval kot glasbeni pedagog med letoma 1947 in 1951. »Tu je ustanovil klavirsko in violinsko šolo, organiziral in vodil je razne oblike zborov in celo godalni orkester. Za vsa ta področja je priredil glasbeno literaturo in skomponiral in sestavil primerne skladbe, med drugim tudi z uporabo takrat pri nas še popolnoma neznanega Orffovega instrumentarija.«⁴⁴

V prostem času so se gojenci lahko vključili v različne pevske zборе. Gospod Žakelj, ki se je tudi

³⁸ Žakelj, »Pisave slepih skozi čas,« v Louis Braille in njegov genialni izum, 32-35.

³⁹ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁰ Gerbec, »Brajeva pisava in opismenje slepih,« v Louis Braille in njegov genialni izum, 23.

⁴¹ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 109.

⁴² Skaberne, »Vzgoja slepcev,« 16.

⁴³ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁴ Golob, Pot k svetlobi, 50.

z veseljem glasbeno udeleževal in je bil član okteta Louis Braille, omenja orkester orglic, ki ga je organiziral profesor Jeraj: »Lepo je to zvenelo, nekaj posebnega je bilo.«⁴⁵

Ročno delo

Praktično ročno delo je bilo izrednega pomena za slepe, saj je »bolj kakor kdo drugi, navezan slepec na svojo roko, ki mu nadomešča tudi vid.«⁴⁶ Preden so se gojenci lotili pravega tehničnega pouka so si morali pridobiti gibčnost in urnost rok. Temu so namenjene posebne vaje za prste in roke, predvaje po Froeblovih metodah⁴⁷, ki so se uporabljale tudi po navadnih otroških vrtcih in prvih razredih šole.

Moč prstov in rok so si slepi urili praktično pri vseh predmetih, najbolj pa v sklopu gospodinjstva in tehničnega pouka. Pri tehničnem in likovnem pouku so modelirali predmete v ilovici in vosku. Učitelj Zorec je povedal, da je imel vsak učenec svoje delovno mesto z omarico in orodje, s katerim je obdeloval različne materiale. Tehnično orodje je bilo prilagojeno zmožnostim učencev. Učenci so izdelovali geometrijska telesa in like, makete žičnice, plavža, srednjeveškega gradu itd.⁴⁸

Pomembne so bile tudi ure šivanja, pletenja, oblikovanja gline ipd. Učenje pletenja je na primer potekalo tako: »Vsako slepo gojenko je (učiteljica, op.a.) prijela za roke, jo naučila držati igli, naviti volno na prst, vbosti iglo v zanko, oviti volno in jo potegniti skozi zanko. Gojenke so se zelo trudile ter že kmalu samostojno pletle kratke nogavice in šale. Dekleta, ki so že znala plesti, je naučila plesti posteljno pregrinjalo, sestavljena iz več prog in obdana s pleteno čipko, pa tudi ženske in moške jope. Spretnost učence je naučila izdelovati čipke in prte.«⁴⁹

Telovadba in razgibavanje

⁴⁵ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁴⁶ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 110.

⁴⁷ Friedrich Fröbel (1782-1852) je bil nemški pedagog, ki je zasnoval vrtce v katerih so se otroci uvajali v šole skozi koncept strukturirane in vodene igre v učenje (najboljše sredstvo za pomoč pri razvoju otroka je igra). Razvil je metodiko dela v vrtcih in poudarjal nenadomestljivost družinske vzgoje v predšolskem obdobju. Navodilo za delo v otroških vrtcih Družbe sv. Cirila in Metoda.

⁴⁸ Golob, Pot k svetlobi, 57.

⁴⁹ Kordiš, »Življenje in delo tiflopedagoginje Vilme Kralj,« 6.

Ker so gojenci v zavodu živeli, je bilo mogoče v vsakdanje življenje vpeti razgibavanje, ki je izrednega pomena zanje. Tako so gojenci vstajali ob 6.30 uri, se odpravili na jutranjo telovadbo, pojedli zajtrk in ob 8. uri začeli pouk. Telovadbo so imeli na urniku tudi kot učni predmet. Bolj gibčni učenci so tudi nastopali in se tekmovalno udeleževali (na primer v vajah z lestvami, drogom in olimpijskim peterbojem).⁵⁰

Za izpopolnitev pouka telovadbe za slepe je bil ključnega pomena Franc Petrič, član glavnega odbora Zveze slepih Slovenije, ki mu je bila poverjena skrb za poklicno usmerjanje in iskanje delovnih mest za slepe. Po vrnitvi z izobraževanja na Češkoslovaškem je izpopolnil učne metode telovadbe. Posebno pozornost je posvetil telovadbi za slepe z ortopedsko gimnastiko.

Orientacija in socializacija

Ker je bila skrb zavoda, da otroke uvede v samostojno življenje, so izvajali tudi pouk iz orientacije in socializacije. Fabinc takole opisuje pouk iz orientacije v Avstrijskih zavodih: »Učitelj spusti kroglico na tla in gojenec mora označiti smer gibajoče se kroglice. Z dolgotrajno vajo se doseže v tem oziru velika spretnost. Pri gibanju na prostem pomaga slepcu seveda tudi tipni čut obraznih živcev, ker na primer že iz precejšnje razdalje začuti mirno stoječi predmet, v katerega bližini se zgosti zrak, ki ravno povzroči označeni občutek. Če slepec izgubi sluh, tudi izgubi zmožnost orientacije.«⁵¹ V slovenskem prostoru se pouk orientacije ni izvajal kot poseben predmet, pač pa v sklopu drugih predmetov, na primer telovadbe, in ves čas bivanja v zavodu ob opravljanju različnih opravil. Take vrste vzgoja je bila za slepe otroke zelo pomembna, saj jih je naučila samostojnega življenja in uspešnega gibanja v okolju, tako v prostorih zavoda kot v bližnji in daljni okolici. V sklopu socializacije pa so se učili poiskati določeno ulico, uporabe načrta mesta, uporabe javnih prometnih sredstev, obiska na pošti, banki, pri urarju ipd., priprave na izlet, vedenja v restavraciji, na prireditvah.⁵² Slepi je s temi vajami

⁵⁰ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁵¹ Fabinc, »O šolstvu in vzgoji slepih,« 85.

⁵² Pogovor z Antonom Žakljem.

postal bolj družaben in se je znašel v družbi sovrstnikov.⁵³

Prosti čas in zunajšolske dejavnosti

S prostočasnimi udejstvovanjem, pri katerih so slepi sodelovali tudi z njihovi videči vrstniki, so si krepili samozavest, kar je bilo pomembno za nadaljnje življenje. Dejstvo je, da so bili z vrstniki primerljivi in včasih celo uspešnejši. S tem so dokazovali, da se da doseči marsikaj tudi brez uporabe enega najpomembnejših čutil. Sodelovali so na primer v šahovski sekciji in tekmovali z videčimi šahisti v okviru Šahovske zveze Slovenije.⁵⁴

Gojenci zavoda so hodili tudi na ekskurzije po Sloveniji in tujini. S tem so otrokom popestrili življenje. »Kupljen je bil (1967. leta) turistični kombi. Z njim je mogoče voziti manjše skupine učencev na ekskurzije in izlete, na plavanje v zimski bazen pa tudi na zdravstvene preglede.«⁵⁵ Otroci so obiskovali koncerte filharmonije in različne razstave. Čeprav se morda zdi, da je bil ogled likovnih razstav nekoristen za slepega otroka, pa je bilo celo to lahko koristno zanj, če je znal pedagog dobro obrazložiti razstavo.⁵⁶

Zavod je organiziral najrazličnejše interesne dejavnosti in svoje gojence vključeval v razne organizacije, na primer v pionirsko in mladinsko organizacijo, Podmladek RK, taborništvo, telovadbo, plavanje, glasbene dejavnosti (igranje klavirja, violine, piščali, kitare, harmonike, petje v pevskem zboru). Delovali so interesni krožki, na primer marksistični, fizikulturni, bralni, šahovski, kuharski za mladince, folklorni plesi, esperantski krožek. Organiziran je bil tkalski krožek, vrtnarski krožek, krožek modeliranja gline, otroci so pisali in risali za šolsko glasilo. Delovala je tudi folklorna skupina. Z vsemi temi dejavnostmi so gojenci urili spretnosti rok, razvijali svojo domišljijo, ostrili čut za prostorske odnose in za uporabo različnih materialov. »Močna pobuda za dober razvoj teh dejavnosti in njihove uspehe so bile zavodske prireditve in akademije, ki so ponesle sloves ljubljanskega zavoda za

slepe po vsej Sloveniji, a tudi po Jugoslaviji in celo v tujino.«⁵⁷ Otroci so radi nastopali in pokazali svoje izdelke na razstavah, saj so se s tem vključili med videče ljudi in pokazali svoje znanje.⁵⁸

Zaposlitev po koncu šolanja

Zavest, ki jo ima lahko slepi, da je pohabljen in v javno breme, mu je nekaj najbolj groznega. Zato so se želeli usposobiti za poklic in poskrbeti sami zase. Ena izmed možnih poklicnih poti, ki so si jo lahko izbrali slepi v začetku 20. stoletja, je bila rokodelstvo. »Po svojem 14. letu se je v zavodu priučil obrti, ki ga je veselila in je bila zanj primerna. Učna doba je trajala 3 do 4 leta. Po nadaljnjem dveletnem bivanju v zavodu je dosegel že stopnjo, ob kateri je dobil veljavno pomočniško spričevalo. Slepi rokodelci lahko izvajajo svojo obrt v javni delarni kake proizvodne zadruge za slepce, dostikrat tudi kot pomočnik pri mojstru, ki zaposluje drugačne samo polnočutne delavce, in končno, če ima dovolj sredstev na razpolago, celo kot samostojen mojster v lastni delavnici.«⁵⁹ Če si slepi ni mogel najti dela sam, si je lahko zavetje poiskal v posebnem skupnem domu, ki pa ni bil več namenjen vzgoji, temveč predvsem delu. V takih domovih so imeli slepi potrebno podporo in pomoč. Izdelke so izdelovali v skupinah, v skupni delavnici, poleg hrane in strehe nad glavo pa so prejeli del dobička od prodanega izdelka.⁶⁰

Z razvojem in napredkom šolstva za slepe v 20. stoletju so slepi vstopali v vse več in vse pomembnejše poklice. V zborniku *Pot k svetlobi* lahko beremo: »Po osvoboditvi je do tega leta (1960) dovršilo v zavodu osnovno šolo preko 120 gojencev. Od teh jih nadaljuje 15 šolanje na strokovnih šolah, na gimnaziji in univerzi, ostali so zaposleni. Eden je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani, dva sta položila diplomski izpit na učiteljski in sta sedaj zaposlena v tem zavodu. Štirje so si pridobili kvalifikacije učitelja praktičnega pouka, šest jih je dovršilo fizio terapevtsko šolo v Beogradu in so sedaj zaposleni kot fizio terapevti v raznih zdravstvenih ustanovah, 64 je telefonistov, ki so vsi zaposleni, 35 pa jih je zaposlenih v industriji. Le duševno manj

⁵³ Golob, *Pot k svetlobi*, 204.

⁵⁴ Golob, *Pot k svetlobi*, 76.

⁵⁵ *Ibid*, 65.

⁵⁶ Pogovor z Antonom Žakljem.

⁵⁷ Golob, *Pot k svetlobi*, 32.

⁵⁸ *Ibid*, 32-50 in 72.

⁵⁹ Skaberne, *Skrb za slepce*, 224.

⁶⁰ *Ibid*, 226.

sposobni so ostali doma ali pa delajo v posebnih delavnicah za slepe.«⁶¹ Kljub vsem preprekam so se torej slepi uspešno šolali in zaposlovali na različnih delavnih mestih. Iz popisa zaposlenih slepih leta 1968 lahko ugotovimo, da se je večina zaposlila kot telefonisti v različnih podjetjih, kot delavci, ščetkarji in pletarji. Zaposlovali so se tudi na manj očitnih področjih, ki jih morda ne bi obravnavali kot potencialne zaposlitve za slepe ljudi. Že kmalu po koncu druge svetovne vojne so se bili slepi sposobni in pripravljeni izučiti v najrazličnejših strokah in vestno opravljati svoje delo. Slepi so tako opravljali tudi delo prosvetnih delavcev, vratarjev, kovinarjev, ekonomistov, metlarjev, snažilck, mizarskih delavcev, kurirjev, hlevarjev. Nekaj je bilo celo fizioterapevtov, zaposlenih na primer v Bolnišnici Celje in Zdravilišču Rimske toplice.⁶²

Po koncu druge svetovne vojne se je za slepe odprlo novo področje, na katerem so se lahko zaposlili. »V letu 1948/49 je bil prvi telefonski tečaj za bivše gojence. Za dvanajst gojencev pa je bil ob koncu šolskega leta prirejen telefonski in strojepisni tečaj, za kar je bil zadolžen Franc Petrič, ki je poskrbel tudi za delovno mesto za telefoniste in jih uvajal v delo.«⁶³ Do leta 1962, ko je bila v Škofji loki ustanovljena šola za telefoniste, so tečaji potekali v sklopu zavoda.⁶⁴

Zaključek

Dolgo so morali slepi, živeči na področju današnje Slovenije, čakati na svoj zavod. Zgoditi se je moral pomemben prelom v svetovni zgodovini, ki je sicer prinesel mnogo negativnih posledic, na tem področju pa je pomenil premik na bolje, saj je bila ena izmed najpogostejših poškodb vojakov delna ali popolna slepota. To je vzpodbudilo vzpostavitev skrbi za slepe državljane in nato za slepe in oslepele otroke. Slovenski zavod se je po drugi svetovni vojni uspešno razvil v izobraževalno ustanovo, primerljivo z drugimi evropskimi zavodi. Še več, drugim je bil za zgled. Zasluga gre seveda zaposlenim v zavodu, ki so svoje delo opravljali

požrtvovalno in vestno ter so uspešno premagovali takšne in drugačne ovire, na primer pomanjkanje učnih pripomočkov, ki so jih zato začeli izdelovati kar sami.

Viri in literatura

Ustni viri

Pogovor z Antonom Žakljem. Pogovor je 11. decembra 2020 opravila Julija Šuligoj, ki hrani tudi posnetek pogovora.

Internetni viri

Center IRIS. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100056213207081> (Dostop november 2023)

Minka Skaberne, vizionarka slepih. <https://zalozba.zrc-sazu.si/sl/dogodki/minka-skaberne-vizionarka-slepih> (Dostop november 2023)

Navodilo za delo v otroških vrtcih Družbe sv. Cirila in Metoda. <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-navodilo-za-delo-v-otroskih-vrtcih-druzbe-sv-cirila-in-metoda/>

Zbirka predmeta specialne edukacije i rehabilitacije <https://www.tifoloskimuzej.hr/hr/zbirke/zbirka-predmeta-specijalne-edukacije-i-rehabilitacije,19.html> (Dostop november 2023)

Časopisni viri

- »Za naše slepce.« *Slovenec*, 21. julij 1915, 1.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. junij 1916, 121-123.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. april 1916, 84-88.
Fabinc, Franc. »O šolstvu in vzgoji slepih.« *Slovenski učitelj*, 15. maj 1916, 107-110.

Literatura

Breznik, Marija, ur. *Svetloba izpodriva temo*. Ljubljana: Republiški odbor zveze slepih Slovenije, 1969.

Didrot, Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient. London, 1749.

⁶¹ Golob, *Pot k svetlobi*, 58.

⁶² »Zaposleni slepi po poklicih, podjetjih in ustanovah (stanje 31.12.1968)«, v *Svetloba izpodriva temo*, 117-124.

⁶³ Golob, *Pot k svetlobi*, 46.

⁶⁴ *Zgodovina CSS*. <https://www.css-sl.si/kdo-smo/zgodovina-css/>

- Golob, Marija**, ur. *Pot k svetlobi: Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1919 - 1998: [80 let šolanja slepih in slabovidnih v Sloveniji]* Ljubljana, Zavod za slepo in slabovidno mladino, 1999.
- Kačič, Marino**, ur. *Louis Braille in njegov genialni izum: Izbor besedilo ob 200-letnici rojstva Louisa Braillea*. Ljubljana: Revija Rikoss in Zveza društev slepih in slabovidnih Slovenije, 2009.
- Kordiš, Ivan**. »Življenje in delo tiflopedagoginje Vilme Kralj.« Neobjavljeno.
- Schreiner, Henrik**, ur. *Skrbstvena vzgoja*. Ljubljana: Slovenska šolska Matica, 1919.
- Skaberne, Minka**. *Skrb za slepce*. Ljubljana, Društvo Dobrodelnost, 1919.
- Šelih, Alenka**, ur. *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Tuma in SAZU, 2007.
- Testen, Petra, Poljak Istenič, Saša**, ur. *Minka Skaberne, pobudnica in ustanoviteljica prve slovenske knjižnice za slepe*. Ljubljana: Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, 2018.
- Weygand, Zina**. »Les Aveugles Dans La Société Française.« *Revue d'éthique et de théologie morale* 256, no. HS (2009): 65-85.

Zusammenfassung

„EINEM BLINDEN WIRD DER KUMMER EBEN DADURCH AM BESTEN GELINDERT, INDEM MAN IHM BEDINGUNGEN FÜR EIN MÖGLICHST SELBSTBESTIMMTES AUSKOMMEN SCHAFFT.“

Die Geschichte der Ausbildung blinder und sehbehinderter Kinder in Slowenien in der Anstalt für Blinde und Sehbehinderte im 20. Jahrhundert

Der Beitrag stellt die Geschichte der Ausbildung blinder und sehbehinderter Kinder im slowenischen Gebiet dar. Das Ende des Ersten Weltkriegs mit der häufigen Verletzung des Sehverlustes oder der Sehbehinderung führte in der Gesellschaft zu einer größeren Obsorge für Blinde. Die erste Anstalt für Blinde und Sehbehinderte wurde auf dem Gebiet des heutigen Slowenien im Jahr 1918

gegründet, als blinde slowenische Soldaten aus österreichischen Anstalten nach Hause zurückkehrten. Die Anstalt hatte eine bewegte Geschichte der Standortverlegungen aus verschiedenen Gründen und ist heute in Ljubljana beheimatet. In der Vergangenheit kämpfte die Anstalt mit den Herausforderungen des Fehlens geeigneter Ausrüstung für den Unterricht Blinder, daher begannen die Beschäftigten selbst Lernmittel herzustellen (zum Beispiel Reliefkarten). Die Blindenpädagogik als Wissenschaft vom Unterricht blinder Kinder umfasste den Unterricht praktischer Fähigkeiten, technischen Unterricht sowie Körper- und Musikerziehung. Betont wird die Bedeutung der praktischen Handarbeit, da Blinde dadurch ihre anderen Sinne schärfen, außerdem der Orientierungsunterricht sowie Sozialisierungsaktivitäten, mit denen Blinde für ein selbstständiges Leben vorbereitet werden. Die Kinder lernten auch verschiedene Schriften für Blinde, mit denen sie untereinander und mit Sehenden kommunizieren konnten. Unterschiedliche außerschulische Aktivitäten der Anstalt, vom Schachspiel bis zu Exkursionen, verweisen auf die ganzheitliche Entwicklung der Schüler. Der Beitrag endet mit einem Abriss der Beschäftigungsmöglichkeiten für blinde Personen, die deren Fähigkeit beweisen, trotz gesellschaftlicher Herausforderungen in verschiedenen Berufen ihren Beitrag zu leisten. Neben der Behandlung der Literatur zeichnet den Beitrag ein Gespräch mit einem ehemaligen Schüler der Anstalt, Anton Žakelj, aus. Seine persönliche Erfahrung beleuchtet den Verlauf der Ausbildung Blinder, die Herausforderungen, mit denen sie konfrontiert sind, und erläutert aus erster Hand, wie die Anstalt nach Ende der Ausbildung den Schülern zu einer Anstellung verhalf.

Schlagerwörter: Blinde und Sehbehinderte, Blindenpädagogik, Zavod za slepe in slabovidne/Anstalt für Blinde und Sehbehinderte